

23.

Magyar

I R O D A L M I
R I T K A S Á G O K

Szerkeszti Vajthó László

23.

BERZSENYI DÁNIEL:

A MAGYARORSZÁGI
MEZEI SZORGALOM
NÉMELY AKADÁLYAIRUL

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. Bessenyei György: A törvénynek útja, Tudós társaság. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium* 1929/30. évi VIII. osztálya.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium* 1930/31. évi VIII. osztálya.
3. Benyák Bernát: Joas. (Piarista iskolai dráma, 1770.) Eredeti kéziratból sajtó alá rendezte s bevezetéssel ellátta dr. *Perényi József* tanár. Kiadta a *budapesti kegyes-tanítórendi kath. gimnázium*.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. VII. oszt. tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Várady Zoltán* tanár. Kiadta a *budapesti Verbőczy István-reálgimnázium*.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. VIII. oszt. tanítványaival sajtó alá rendezte *Jablonowsky Pircska* tanár. Kiadta a *budapesti Ev. Leánykollégium*.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Fordította s tanítványaival sajtó alá rendezte *Brisits Frigyes* tanár. Kiadta a *budapesti ciszterci-rendi Szent Imre-gimnázium*.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reál-gimnázium* 1930—31. évi VIII. osztálya.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Dr. *Zsigmond Ferenc* tanár vezetésével sajtó alá rendezte és kiadta a *debreceni ref. kollégium gimnáziumának* 1931—32. évi VIII. A. osztálya.

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ

XXIII. SZÁM.

BERZSENYI DÁNIEL:

A MAGYARORSZÁGI
MEZEI SZORGALOM
NÉMELY AKADÁLYAIRUL

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Az Önképzőkör tagjai az 1932/33. isk. évben:

IVa. évfolyam. Bak Imre, Borsos Imre, Cságoly Timót, Dros Ferenc, Fischli Sándor, Forró Gyula, Förster János, Fuchs Jenő, Grosz György, Horváth Béla, Kardos Antal, Kátai Károly, Kemény Ferenc, Koszits Andor, Kötél István, Müllner László, Németh Lajos, Pavelic Marton, Péter György, Scholz János, Steinbacher János, Stier László, Szekeres Ferenc, Szigethy Gyula, Szopkó Olivér, Szopkó Tivadar, Tapolczai János, Tauberger Endre, Wolf Béla.

IVb. évfolyam. Bikai Péter, Boros Sándor, Cziráky L. István, Csepregi László, Fehér Imre, Fehér József, Galambos Lajos, Gáspár Lajos, Hannos Gusztáv, Illés Károly, Juhász Lajos, Kalbács Sándor, Kiss Ferenc, Kiss Kálmán, Kozary Lajos, Lichtenstern László, Medgyesi Kázmér, Mészáros János, Mészáros Pál, Paál A. Zoltán, Pál István, Páti János, Peczár Sándor, Pete Béla, Soltó László, Spitzer Sándor, Táscai Andor, Tóth János, Turi László, Zombola László.

III. évfolyam. Aczél József, Balázs Mihály, Baltási Nándor, Bokor Miklós, Csepregi István, Csippan Mihály, Csonka József, Dömötör Károly, Dudás László, Engel József, Gresa Gyula, Hartung Róbert, Holczmüller István, Kaiser István, Kaufke Andor, Kenyeres Gusztáv, Kóhalmi István, Krausz Károly, Kuhnél Aurél, Lekits Jenő, Levin Tibor, Meidl Dezső, Merész István, Mészáros Imre, Molnár Sándor, Nagy Balázs, Nagy Béla, Nagy Lajos, Ódor László, Papp Jenő, Rajkovits Sándor, Rózsa Ernő, Rózsás József, Rudolf Gyula, Sáros Lajos, Szabó Sándor, Szilágyi György, Turay Árpád, Waldmann Sándor, Weintraut János, Weisz Géza.

II. évfolyam. Belső Vendel, Bodor László, Bokor István, Fehér János, Fejér László, Fodor György, Gergács Árpád, Gút István, id. Horváth József, ifj. Horváth József, Kabos József, Király József, Kiss Ernő, Kiss István, Kisgyura István, Kovács István, Kovacsik Elemér, Kozma Béla, Leden Gyula, Martonfi László, Nagy Károly, Opiczner István, Paczner Lehel, Saári István, Sándor László, Simon János, Sipos József, Starkbauer Ferenc, Stocker Tibor, Székely Béla, Tököli István, Tüsér Ferenc, Ungár Frigyes, Weisz Ferenc, Winternitz Emil, Zsambokréthy Aladár.

I. évfolyam. Batyalik Ferenc, Bojti János, Borsos István, Bunder Antal, Ceglédi Kornél, Csapó Sándor, Cseh Alajos, Domonkos Antal, Emmert Ferenc, Fabó József, Fodor József, Frank János, Hajnal János, Hochecker István, Horváth Imre, Jancsó Andor, Jónás József, Kaszás István, Kiss József, Kolesanszky György, Kovács Béla, Kovács Gyula, Kővári Gyula, Liptovszky Ferenc, Máthé Ferenc, Merk István, Mihalieskó Gyula, Molnár János, Német Mihály, Nyár Gyula, Pálffi Elek, Purger Gyula, Ravasz Nándor, Rugási József, Sándor Béla, Strinovic Imre, Takács József, Takáts Pál, Varga János, Vasadi Béla.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA

Növekedéskönyvtár

1933 1150

A kaposvári községi fiú felső kereskedelmi iskola önképzőköre, érdemes vezetőjének, dr. Merényi Oszkár tanárnak irányításával, Berzsenyi Dániel egyik prózai művét adja ki a Magyar Irodalmi Ritkaságokban. E friss, zamatos magyarsággal megírt, sok tekintetben ma is aktuális értekezés egyformán megfelel tanítványaink érdeklődésének s a sorozat céljának: vármegyénk nagy fiától való, közgazdasági munka és ritkaság, hiszen az eredeti kézirat alapján most lát először napvilágot.

Abban a reményben bocsátjuk útjára, hogy mielőbb közkinccsé váljék, s az olvasóközönség olyan szeretettel fogadja, amilyen kegyelettel ifjúságunk hódolt Berzsenyi emlékének.

Kaposvár, 1933 január havában.

Bársony János,
a kaposvári községi fiú
felső kereskedelmi iskola
igazgatója.

Berzsenyi arcképéhez.

A mult század harmincas évei olyan eszméket vetettek felszínre, amelyek mindig aktuálisak lesznek a magyar életben, mert a magyarság élet-akarásából fakadnak. Ilyen eszmék és érzések szemszögéből kell néznünk ezt a kis művet is. A nép féltése, a föld szerelme, a művelődési vágy és a kultúra értelme, az eszményi magyar képe, a fájdalom minden miatt, ami hiányzik, a segítségkeresés mozdulata, a magába mélyedő meakulpázás, az emberiség szent érzése, a nyomorúság láttára az érző nemes szív felkiáltása, a munka szentségének eszméje: amennyire függetlenek az időtől, éppen annyira időszerűek is lesznek mindig.

Íme, itt egy magányos költő gondolja és érzi végig ezt, magányában teremtvé magának kórust érzelmei és vágyai számára. Mindenén, amit mond, érzi a magány distanciája. A távlatok összevegyülnek, mondanivalói vágnak egy központi eszme után, hogy aztán ismét visszahulljanak a valóság földjére. Kettőben oldódik fel azért minden, amit mond: a nép és a föld szeretetében, a humánus és hazafias gondolkozásban.

A nép, amelyet itt látunk, a romantikus, fel-emelendő nép, nemcsak a föld szolgája, hanem a föld szíve és a föld élő része is. Nem fest nekünk a költő rousseau-i képet róla, de bemutatja, hogy milyen lehetne. Felébred a részvét szívében, mi-

dön feltűnik a képzeletében a börtönlakó sápadt arca, ez a később annyira hangoztatott motívum a Falu jegyzője nagy szimfóniájában. Érti a nép munkájának akadályait, érti, hogy a jelen kerekeit tágitani kell, a törvényeket meg kell változtatni, hogy szigorúbb, szabadabb és boldogabb kor jöhessen el. A közös munka erejét hirdeti a legbölcsebbek és legtapasztaltabbak, a Vének Tanácsa segítségével, így keresi a „mezei ideált” e paraszti Plátó, e reális gazda, akinek lelkében ott tanyázik a gögös magyar és a büszke álmodó is.

Berzsenyi föld-eszméjében is mást kell látnunk, mint a festői romantika hatását vagy keserű torzképét. Lopott jószággal a felhős subák alatt, vágató lovakon menekülő betyárok, düledező kunyhók, faházak, mocsarak és sáros utak egymást váltogatják e lapokon. Mégis e föld nyomában mindenütt ott van a magyarság víziója: a költő magyarnak akar látni és tudni mindent. Berzsenyiben megvolt a vágy, hogy a jelent szűk börtönnek lássa, amelyen áttör az erők sokoldalúbb kibontakozásának szüksége. Puritán protestantizmus a gazdagság vágyával egyesül. A megélhetésnek a föld nem elég: ipar is kell, hogy minden tökéletesebb legyen. A várost és a falut ellentétben látja, azt szeretné, ha a falu tiszta lenne, de azért rajta lenne a műveltség és a csín bélyege.

A magyar Horatius megtagadná magát, ha nem merülne fel a háttérben egy-egy klasszikus remniszcencia, mint vágy, mint rejtett óhajlás, amelyre kissé fellobog a fantázia. A nép összefüveteleivel kapcsolatban felcsillan a szaturnáliák képe, hadd vetődjék ki a durva és nyers életre valami a szépség víziójából. S a megfigyelések között, a nor-

mák sorában fel-felmerül a romantikus multnak is egy-egy barbár parancsa, különös túlértékelése.

A költő beleviszi e gazdasági munkájába is a fantázia átalakító hatalmát. Mindenüvé lelke kapuján át jut, így ide is ily módon kell elérnie. Berzsenyi az álom ködképeivel fejezi be művét. A magyar föld, a magyar falu Utópiába, Arkádiába megy át az utolsó fejezetben. Ebben a költőt már a Végtelenség illúziója vezette, az az érzés, hogy a való nem érne semmit, ha nem sugározna lelket és álmokat. Berzsenyi mintegy belefárad a valóság látásába s végül az álom harmatától frissül fel. Romanticizmusa itt a legszembe-tűnőbb.

A mű megírását kétségtelenül a Széchenyi-ihlet segítette elő. Széchenyi váltja meg a költőt is szomorú magányából. Őt is megragadja a magyar életnek ez az új kiáradása s a magányos költő beáll Széchenyi seregébe. Beleviszi ebbe a seregbe az ő patriarchális hangulatát s keserű józanság és álmodozás között hányódó lelki állapotát. Vizsgálódásait át- és átszövi az a boldogság-vágy, amely annyira jellemzi ezt a kort. Mert „az arany kor” — mondják e kor filozófusai — „nem mögöttünk, hanem előttünk van”, s így gondolkozik a költő is. Úgy látszik, hogy a szentimentális tárgykör és a Költészet, mint Szertartás után a Népboldogság lett volna a költő utolsó ihletköre, amely azonban nem jutott e prózai álmodozáson kívül más költői kifejezésre, csak e műben talált magának kiutat, hogy megeléjűk és megmérhessük azt a távolságot, amelyet a magyarság és vele együtt Berzsenyi tett a XVIII. század vége óta.

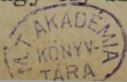
Dr. Merényi Oszkár.

ELŐSZÓ.

Elgondolván, mennyire függ nemzetünk egész jóléte mezei gazdaságunk virágzásátul s mennyire emelhetnénk nemzeti erőnket, ha valami főntebb mezei szorgalom terjesztené gazdag földünkre áldásait; szívemelő örömmel és nagy reményekkel telve kell látnunk mindazon böles intézeteket, melyek által időnkben nemeslelkű nagyjaink a mezei szorgalom ügyét a legszen-
tebb hűséggel ápolják, mindazon böles útmutatásokat, melyek szerint több jeles íróink a legfőbb nemzeti ügynek különféle akadályait és védszereit ösmertetni ügyekeznek.

De mivel az ily szép tünemények nemcsak örömet és reményt adnak a jobb embernek, hanem egyszersmind ösztönt is az együttmunkálkodásra, igen kedves kötelességemnek érzém én is mezei gazdaságunknak, ezen mi köztáplálónknak ügyében adni, amit adhatok, tudnillik: holmi gondolatokat annak akadályairul és segéd módjairul.

Mely tárgyban már több nagy íróink is minden bölcseséggel munkálódtak ugyan, de mivel a tárgy oly temérdek terjedelmű s oly számtalan oldalú, hogy annak ösmerete csak több figyelmezők észrevételei által alakulhat valami egésszé; s mivel az ügy oly szorgos, hogy an-

nak védelmére alig lehet eléggé és elégszer a a nemzetet emlékeztetni, nem gondolnám, hogy még e részbeli nyomozatimmal fölöslegvalót cselekedtem, sőt, úgy hiszem, óhajtanunk kell, hogy még több eszmélkedőink is e köz- és nagy-érdekű dolog iránt tapasztalásaikat és észrevételeiket közleni se fölöslegvalónak, se csekély földadásnak ne véljék, hanem inkább szünet nélkül szemeik előtt tartsák, hogy nemzetünknek, valamint eddig, úgy ezután is, csak a mezei szorgalom lévén legfőbb táplálója, örökre csak annyiban leend egész nemzeti boldogságunk alapítva és biztosítva, mennyiben mezei filozófiánkat fejteni, emelni és gyakorlatba hozni tudjuk.

Ne csüggedjünk pedig azon, hogy mindenben igen elmaradtunk s nagy gátokat kell vívnunk, sőt legyünk az iránt győződve, hogy azon nagyszerű áldozatok, melyekkel most egyesült nagyjaink bosszús isteninket engesztelik, áldást hozandnak mezeinkre s ha a köz-ünk megjelent géniuszt követni fogjuk, egy igen szép jövőendő felé leend az útmutatónk.

1.

NÉPTELENSÉG.

Minden mezei szorgalom főntebb fejletének legáltalánosb föltételei a földnek és földművelő népnek helyes viszonyaiban állván, mely viszonyok és föltételek között pedig egyik

legszükségesebb és legszembetűnőbb lévén az, hogy a földnek szorgalmas művelésére legyen elegendő földművelő nép, tehát ha mezei szorgalmunk hátramaradásának okairul gondolkodni akarunk, önként ötlük előnkbe ezen kérdés:

Van-e földünk terjedelméhez és termékenységéhez képest a föntebb mezei szorgalomra megkívántató elegendő földművelő népünk?

Mely kérdésre természet szerint minden hazánkat és annak népességét ösmerő csak így fog felelni: Ha mezei szorgalmunk legfőbb fejletén nemcsak azt akarjuk érteni, hogy honunkban a föntebb mezei szorgalom még valami nagyobb divatba jöjjen, hanem még azt is, hogy minden műveletre alkalmas földünk legfőbb szorgalmú műveletbe legyen, ezt kell pedig értenünk, mert ebben áll a nemzeti erő legfőbb fejlete s ez a legfőbb nemzeti cél, ekkor minden bizonnyal csak azt kell mondanunk, hogy ily mezei szorgalomhoz elegendő földművelő népünk még koránt sincs.

A magyarlakta jobb tájékaink között alkalmasint legnépesebbek Sopron és Vas vármegyék rónái, de ez a népesség is csak olyan, hogy ott sem győzi a magyar a maga gazdaságát, ott is hegyi hencsek^{a)} és horvátok pörgetik a sarlót és csépet s még Kőszög tövében is láttam csehországi kaszásokat. Ha pedig bellebb tekintünk hazánk szívébe, legtermékenyebb síkjain egész tartományokat látunk tatár nomádizmussal bitangoltatni s hol számtalan

faluk és városok virágozhatnak, az egész nemzeti szorgalom abban áll, hogy egy-két zsiros betyár hurcolja a subát és lopott marhát.

Ez így lévén, kérdést nem szenved, hogy mezei szorgalmunk előmenetelének egyik fő s igen szembetűnő akadálya hazánk termékenyebb tájaink néptelensége; s ugyanezért, ha honunkat valami föntebb szorgalom áldásával boldogítani akarjuk, kétségkívül első föltétel az, hogy a földművelő népet minden lehető módon szaporítani iparkodjunk. Melyre nézve nem leszen itt, úgy reménylem, helyén kívül a népszaporítás némely módjait röviden érintenünk.

Hogy néptelen tartományokat legkönnyebb külföldi gyarmatokkal népesíteni, eléggé tapasztalánk számos német gyarmatainkon, melyek hozzánk nemcsak sok földművelő népet, de pénzt, szorgalmat és hasznos mesterségeket is hozának; s oly meddő tájakat is, hol a könnyű élethez szokott magyar élni sem tudott, gazdag falukkal és városokkal töltének be.

De tudnivaló az is, hogy valamint minden emberi dolgokban, úgy e részben is, csak a biztos középúton kell járnunk, nehogy a néptelenség bajából az igen is nagy népesség bajába bukjunk, mely több tekintetben még nagyobb veszély lehet, mint amaz; mert nem a sok nyomorgó nép, hanem csak a boldog nép boldogítja az országot.

Ugyanezért e részben a józan előlátás kívánja és parancsolja, hogy minden nagyobb

külföldi gyarmatszállítás országos figyelem alatt menjen, s fő gond legyen arra is, hogy az idegen nyelvű gyarmatok egy helyre nagy tömegben ne telepedjenek; hanem magyarokkal úgy közletve, hogy azok magyarokká váljanak, vagy pedig azoknak magyarítására minden szükséges rendelet meg legyen téve. Mert valamint hazánk boldogsága, úgy jövővény népeink java is nyilván azt kívánja, hogy azok a főnemzettel minél előbb egygyé legyenek.

Egyébiránt pedig vagynak olyanok is, kik úgy gondolkodnak, hogy van már hazánkban annyi nép, mely nemsokára önként is könnyen elegendőre szaporodik, s hogy az ily szaporodás reánk nézve hasznosabb, mint a már úgy is igen zagyvált népet az idegen gyarmatok által még zagyváltabbá korcsosítani. Mely véleményt én itt megperleni nem akarván, csak azon állítást nem hagvhatom e részben szó nélkül, mely szerint némely politikusok azt állítják, hogy a nép önként és hamar megszapordik, csak annak élelme legyen, s hogy nem a nép szaporításáru, hanem csak annak élelmérül kell aggódni; mely szemlélet előttem nagyon is egyoldalúnak látszik.

Mert ámbár fődolog az ugyan, hogy legyen a népnek elegendő élelme, de szintoly mulhatatlan föltétele a népszaporodásnak az is, hogy legyen a népnek tiszta erkölce; s csak úgy szólunk jól, ha azt mondjuk, hogy a legbizonyosb népszaporítók a jólét és jó erkölcs,

mely egyszersmind természetes föltétele a jólétnek.

Ezért tapasztalhatni, hogy az együgyű és szegény, de jó erkölcsű népek többnyire szaporábbak, mint a könnyen élők, de erkölcstelenek; s elíg élélme volt a római nemességnek Augustus idejében, mégis törvények által kellett eszközteni, hogy az egészen el ne fogyjon az erkölcstelenség miatt. Így kétség kül nálunk is nagyon előmozdítanak a népszaporodást az oly törvények, melyek a nép erkölcsét megtisztítanak, a házas embereknek holmi elsőséget adnának, s a több gyermekűeket közsegedelemmel gyámolnák, leginkább pedig a sokgyermekű asszonyokat megjutalmaznák.

Különösen pedig pusztáinkat igen segítené meggyarmatosítani egy oly törvény, mely a puszták birtokosait bátorságba tenné az iránt, hogy a gyarmatok miatt nem vesztenék el a puszták előbbi szabad allodialis^{b)} természetöket; mert ezt féltik legtöbben, s e miatt hever sok drága föld.

2.

CÉLTALAN NÉPOSZLAT.

Honunk néptelenségére nézve nemcsak az bajunk, hogy földünk illendő művelésére igen kevés a nép, de azonkívül még ezen kevés nép is oly helytelenül oszla, hogy néhol a legmeddőbb havasokon munka és föld nélkül sorvad a sok nép, leggazdagabb rónáinkon pedig mun-

kás nélkül sorvad a föld. Ott a szükség fogyasztja és aljasítja a népet, s haszon nélkül vész a drága néperő, itt ellenben a nagy bőség rontja a népet, s haszon nélkül vész a gazdag föld.

A nagy szükség nemcsak fogyasztja, de erőtlenníti, lelketleníti is a népet; a nagy bőség ellenben tunyítja és korhelyíti. S hogy ezen néphibák következeit érzi is egész mezei szorgalmunk, elég bőven tapasztalják, kik népeinket s mezei gazdaságunk terheit közelebből ösmerik.

Somogyban, gr. Hunyadyak jószágain a korhely és makacs magyar cseléd miatt csak messziünnen hozott cseh és német cselédekkel lehetett a főntebb fogású gazdasági rendszert gyakorlatba tenni, azonban a buger,^{c)} avagy karpatusi tót oly erőtlén, hogy három buger tud csak annyit kaszálni, mint egy somogyi magyar; noha már ezt is rontja a bőség, mert ez ismét csak félannyit kaszál, mint egy rába- és répcemelléki, szorgalomhoz szokott s azáltal jobban élő magyar.

Igy lévén a dolog nagyszámú lealjasodott oláh népeinkkel is, melyek műveletlen pusztáink mellett gyakran éhséggel küzködnek és vesznek, minden bizsonnyal temérdek néperőnk használatlan enyészik népeink céltalan oszlata miatt.

Igaz ugyan, hogy a dolgot némüképen orvosolja a havasiak azon szokása, mely szerint azok ezrenként le szoktak járni kaszálás és ara-

tás végett a magyarokhoz: de mivel ezen jó szokást is szokásunk szerint csak magára hagyjuk, semmi célirányos rendezettel nem gyámo-lítjuk, korántsem lehet oly hasznos, mint annak lenni kellene.

Mert gyakran megesik, hogy ezen szegény emberek hétszámra szanaszét étlen kujtorognak, míg helyet találnak, de megesik az is, hogy néha helyet sem találván, koldulva kujtorognak vissza; míg azalatt másutt a magyar-nak gazdasága dugába dül a miatt, hogy sem kaszást, sem aratót nem kap. Mi volna pedig könnyebb, mint a tótok között oly embereket rendelni, kiknél a leszándékozó munkás magát beiratná s kikkel a magyar gazdák levél által annak idején értekezhetnének.

De kétségkívül még sokkal jobb gyógyszer-e lenne a dolognak az, ha időről időre azon népek közül mindazokat, kiknek otthon illendő élelmök nincs, magyarok közé szállítanánk. Így aztán mind az otthon maradók, mind a hoz-zánk szállók könnyebben élhetnének, jobban szaporodnának és derekabb emberek lennének; mely jótéteményre méltóbbak is azon népek, melyek már annyi századok alatt hazánknak szolgáltak, mintsem a külföldiek, s egyébiránt is azt hiszem, hogy az ily néposzlatás nemcsak a néperőnek célosb használatát eszközölné, de egyszersmind a szorgalom és jólét terjesztése által népünket könnyen elegendőre szaporítaná.

3.

CÉLTALAN FÖLDOSZTÁLY.

Valamint általános tekintetben honunk nép-ereje igen balul oszla, úgy földünk részletes osztályait is oly minden józanabb céllal ellenkezőknek kell látnunk, mintha azok által valamely bosszús istenség akarná mezeinket bünteni.

Mert akár számtalan határaink temérdek nagyságát, akár számtalan közbirtokaink minden oldalú rendetlenségét megfontoljuk, által kell látnunk, hogy ezek minden józanabb gazdasági rendnek és szorgalomnak általános felbontói.

Nem szólok azon tájainkrul, hol egy-két dugadült^{d)} falu annyi élőföldet bitangol, mennyi a perzsagyőző Attilának alig volt; eléggé tapasztaljuk állításom igaz voltát csak hat-hétezer holdú határookban is; mert már itt is gyakran elfárad az ökör és béres, míg a dolog helyére jut, s az egész szorgalom csak a kertek aljáig szól. Ha pedig az ily gazdasághoz még a mi szokott közbirtokossági barbariesünk is hozzájárul, akkor minden bizonynyal a szegény gazda minden reggel annyi bajra kél, mennyi Attilának alig volt.

Mert az ily bitang helyeken nemcsak az a baj, hogy a birtok elszórtsága a gazdasági munkát fölötte megterhesíti, sokasítja, s azáltal az egész gazdaságot haszontalanná teszi, de többnyire az a nagy rossz is megvan, hogy

a birtokosok örökös viszálykodása és sok gyűlevész korhely cseléde miatt a fenyíték és egész nép úgy megromlik, hogy az ily hely gyakran csupa zshiványbarlanggá válik, hol természet szerint a legiparkodóbb gazda is feled az ángol és német szorgalom elveiről aggódni, s elég jó gazdának nézheti magát, ha több száz holdjai mellett nem koplal.

Ezt ugyan fejcsóválva hallaná egy oly boldog német paraszt, ki a maga csekély, de békerített s ön szemeivel őrizett birtokán oly boldogul él és annyi adót fizet, mennyi a több száz holdú magyart földönfutóvá tenné; de tudom, nem veszik nagyításnak szavaimat azok, kiket a sors ily bitang gazdaságokra kárhoztatott, sőt elhiszik velem együtt, hogy a magyar természetlen szegénységének éppen ez a nagy rendtelenség egyik főoka.

Az ily szerencsétlen jószágokban nem elég az, hogy a birtok nagyobb része esztendőnkint közlegelőnek fordíttatik, még ott is, ahol elég legelésre való erdő van; de itt még az a nagy veszély is megvan, hogy az ily közös legelőt minden rend nélkül mindenki lehetségig használni kívánván, azt annyira megterhelik, hogy az többnyire a reménylett haszon helyett kárral fizet a gazdának. Mert az ily rendtelenség miatt gyakran egész nyájak rakásra döglenek, s azáltal sok ezer közbirtokosok s még több adófizetők örökös szegénységre jutnak.

Így a dolog másik oldalát tekintve, nemcsak az a nyomorúság a közbirtokokban, hogy a

gazda magát csupa áfrikai maurusok között nem kezdhet, hanem még az a szörnyű vadság is megvan, hogy amit számtalan nehézségekkel és szertelen költségekkel imígy-amígy meg tud is munkáltatni az ember, annak is nagy részét a kártévők elprédálják. Mert az ily bitang helyeken a marhákkal való kártételek s a lopásnak és rablásnak minden kigondolható nemei annyira elhatalmaznak, hogy végre a szegény gazda magát csupa áfrikai maurusok között látja nyomorogni.

Meggondolván tehát, hogy hazánk nagy része ily bitang birtokokbul áll, s hogy ez a pusztító rendetlenség nemcsak adózó népünk nagyrészét, de az egész nemesség igen fontos osztályát nyomja és rongálja, s meggondolván, hogy a maga mezején, a föld népe között lakó s művelt lelkű nemesség volna éppen azon osztály, mely nemcsak a mezei szorgalmat, de az egész népképzést legfőlebb emelhetné s legtovább terjeszthetné, nem kétlem állítani, hogy ezen példátlan barbariesünk nemcsak szorgalombeli szertelen hátramaradásunknak, de számtalan egyéb nemzeti nyaváláinknak is egyik legtermékenyebb oka, oly ok, melynek elhárítása nélkül minden előmenetelünk nem előmenetel, hanem csak ok- és céliránytalan vergődés.

De nem hallgathatom el még azt is, hogy az ily rendetlen helyekben majd minden birtokos bor- és húsáruló zsidókat tartván, a sok korcsma által a nép erkölce fölötte romlik, s az ily mészárosok által számtalan lopott marha levágatik,

holott eléggé tapasztaljuk azt, hogy az ily zsidók többnyire csak orgazdák s a népnek legveszedelmesebb vesztegetői.

Aki tehát csak félig meg tudja is gondolni, mely végtelen befolyása van a nép erkölcsének egész polgári életünkre és boldogságunkra, elhiszi, ha mondom, hogy a közbirtokok nemcsak magokra, de az egész nemzetre nézve oly kártékonyok, hogy azoknak eltörlését, ha nemzetünk önjavát alapítani akarja, fögondjának illik tekintenie.

Hogy mezei szorgalmunk ezen nagy akadályának egyedül a commassatio, azaz tagos, avagy tömeges proporcionális osztály lenne elhárítója; s hogy ez iránt a nemzet józanabb része régolta ohajt valami célirányos törvényt, tudja mindenki, valamint tudva van az olvasóközönség előtt az is, hogy e részben Balásházy János úr ily című munkájában: „Észrevételek a honi gazdaságbeli szorgalomnak akadályairól s orvoslása módjairól“, oly józan tanácslatokat ada, melyek valaha készülendő proporcionális törvényeinknek bizton elvei lehetnek, s melyekhez én még csak ezen óhajtásomat adom: vajha azon proporcionális törvénynek folytatja minden lehető módon megrövidíttetnék és könnyíttetnék.

Mert tudjuk azt, hogy ész, pénz és igazságszeretet nem minden szegény faluban szokott lakni, s ha a pénztelen nemesnek költeni s vesződni kell az igazságért, akkor inkább szen-

ved tovább is, mint eddig; pedig leginkább ilyeneken kellene segíteni.

Innét van, hogy ámbár van oly törvényünk, mely szerint mind a legeltetést, mind a bor- és húsárulást regulázhatnánk, mégis oly igen ritkán vesszük annak hasznát, hogy említést alig érdemel; s így fog a dolog menni a tagos proporcióval is, ha ahhoz csak szokott törvénykedésünk által juthatunk.

Mely szerint mindezeket jól meggondolván, s meggondolván, mennyi prókatori kifogásokra nyújthat alkalmat egy tagos proporcionális pör, bátran kimondom, hogy én ezen egész ügyet nem az ügyészekre, hanem a közhatalomra szeretném bízni, oly formán, hogy az minden közbirtokokat haladék nélkül reguláztatna. Mert nem ott az igazság, hol az ember maga észére s gyakran igen gyarló észére van bízva, hanem ott, hol a törvény apa s parancsol gyermekeinek.

4.

MŰVELETLEN NÉP.

Nem szükséges, reménylem, hosszasan fejtegetnem, hogy a mezei szorgalom virágzatához még közel sem elég, hogy a földművelésre elegendő nép, helyes föld- és néposzlat legyen, hanem még az is múlhatatlanul megkívántatik, hogy a földművelő nép mind erkölcsére, mind értelmére nézve nagy céljaihoz képzett

legyen, mert egyedül az ily nép lehet alkalmas eszköze minden józanabb irányzatoknak, a nem ilyen nép ellenben örökre csak annak lesz eszközlője, aminek eddig volt, t. i. az ínségnek.

Megtekintvén pedig honunk különféle népeit, nem lehet és nem szabad titkolnunk, hogy azokon, holmi kevés kivétel mellett, alig látunk egyebet a romlottság különféle nemeinél, s hogy valamint egyéb országokban, úgy nálunk is, a világ legnagyobb s legfőbb mestersége, a földművelés, valamint az emberiség legnagyobb és leghasznosb osztálya, a földművelő nép, elég méltatlanul, felejtve és megvetve van.

A mi számtalan hornyák,^{e)} szoták,^{f)} oláh stb. népeink nyilván mutatják szánakodásra méltó külsőjekkel egész belsőjek szomorú állapotját, elannyira, hogy azokon honunk testi-lelki javainak legkisebb árnyékai sem látszanak.

A köztünk telepedett német gyarmatok minden dícséretre méltó erkölcsöt és szorgalmat mutatnak ugyan, s ha előbbi, szigorú hazájukból hozott holmi hibáikat nálunk lerázhatják, igen is hasznos népekké válhatnak; de mivel tapasztalni lehet, hogy a bőség, kultúra nélkül, azokat is egyrészlül élénkíti, idomítja s erősíti, másrészlül erkölceikben rontja, s mivel azok többnyire bor- és dohánytermesztésre adák magokat, korántsem használnak annyi, mintha gabna- és marhagazdaságra fordítanák szorgalmokat, holott természet szerint ezek teszik mezei gazdaságunk legfőbb ágait.

A magyar nép igen idomos, becsületérző, sok erővel és természetes okossággal bíró faj ugyan, de annak szép hajlományai gyakran nagyon rosszra vagynak fordítva, úgyhogy annál többnyire a csinosság és büszkeség betyársággá, az okosság ravaszsággá, az erő és a hamis becsületérzés pedig zshivánsággá fajul, elannyira, hogy vagynak némely erdősebb és magyarabb tájaink, hol a magyar ifjúság a zshivánságot, azaz a tolvajságnak, rablásnak és szilajságnak minden nemeit nem rútnak és rossznak, hanem férfidísznek és erénynek nézi, a tömlöcöt és derest nem hogy szégyenlené, sőt mentül többet próbálta azokat, annál derekabb legénynek tartja magát s legfőlebb az aprólékos lopást érzi gyalázatnak, mert úgymond: „Jóraivaló ember lop ökröt, lovat, disznót, nem pedig aprólékot“.

Ez, mondom, a magyar népmorál, nemcsak számtalan pásztorainknál, de sok romlottabb helyeken a földművelő nép nagy részénél is, mely népmorálnak pedig több adót fizet nemzetünk, mint a legzsaroltabb nép a maga zsarnokának.

Mert ezek a mi jóraivaló embereink nemcsak ökröt, lovat szoktak lopni, de egyszersmind rabolnak és gyilkolnak is, elannyira, hogy csak egy vármegyében is esztendőnkint több százezer forintokra menő károkat tesznek s számtalan gazdákat örökre elszegényítnek, mely nagy károkhoz járul még az is, hogy egy megyében is több százankint dolog nélkül he-

vernek tömlöcökben, több ezrenként dolog nélkül élnek, a tömlöcök és pandurok tartása miatt végtelen költségeket okoznak, s majd minden pénzesebb kereskedőket, a zsidókon kívül, az erdősebb tájaktul elrettentenek.

Nem szükség okos ember előtt az ily veszettség számtalan kártíkonny befolyásait a mezei szorgalomra és egész népéletre fejtegetnem, csak az egyet jegyzem itt meg, hogy egész marhagazdaságunk¹ ezen veszedelmes emberek kezében van, s reménylem, aki tudja, mely része a marhagazdaság az egész mezei gazdaságnak, kivált a magyar gazdaságnak, érteni fogja, mely lábon áll egész mezei szorgalmunk.

Ez a néphiba nem erőtlenségből, hanem egyenest erőből folyván, a lélekösmerő elhiszi, ha mondom, hogy a magyar nép mindazon helyeken, hol az valami jobb rendtartásban, vagy holmi kis kultúrában részesül, igen derék nép: de mivel a kultúra nálunk igen szűken adatik, a rendetlenség pedig nagyon is sok helyen uralkodik, természet szerint ily helyeken, valamint a legtermékenyebb föld rossz munkával legtöbb gazt terem, úgy a legélénkebb nép is kultúra nélkül legtöbb erkölcsi romlottságra hajlandó.

Mivel pedig én azt hiszem, hogy a magyar népnek ezen erkölcsi romlottsága még nagyobb

¹ A marhán nemcsak szarvasmarhát kell érteni, mint néhol szoktak, hanem minden gazdasági barmokat, a szárnyasokon kívül.

gátja szorgalmunknak, mint egyéb népeink butasága, tehát nem leszen fölöslegvaló ezen főnépünk gyermeknevelését s egyéb körülményeit bővebben megtekintenünk.

5.

MAGYAR PARASZTI GYERMEKNEVELÉS.

Hogy a magyar parasztgyermek semmi iskolai nevelésben nem részesül, vagy ha részesül, csak olyanban részesül, melynek erkölcsi és gazdasági tekintetben vagy igen csekély, vagy semmi hasznát nem veszi, azt tudja mindenki, de hogy a magyar nép házi nevelése is több tekintetben nagyon hibás, illik azt is tudnunk.

A magyar mezei polgár, mihelyt fia a szűrt, tarisznyát és baltát elbírja, ökrésszé teszi azt. Az ökrésszég pedig abban áll, hogy a gyermek az apja, avagy gazdája ökreit éjjel-nappal szanaszét legelteti s mikor csak szerét teheti, azokkal lopat, azaz mások rétjében és gabonájában ökreit jól tartja.

Ez első magva és iskolája a magyar tolvajságnak és rablásnak. Mert az ily ökrészgyermek mentül jobb lopató, annál derekabb pásztornak nézetik s annál több szalonnát kap apjátul avagy gazdájátul, s ha néha a kártételért meg-

pálcáztatik, akkor még nagyobb kedvezésekkel kérlelik azt.

Mely szerint az ily gyerek így kezdván életét, a lopást, rablást nemcsak természetes keresetnek és mesterségnek, de egyszersmind derékségnek is nézi; s mivel az ily ökrész avagy lovasz (mert éppen így bánnak a lovakkal is) már gyerekkorában hozzászokik egész éjjelenként majd egyedül maga hegyen-völgyön csatangolni, majd több ökrészekkel és lovászokkal összeállva együtt minden gonoszságot ki-gondolni, lopott szalonnát, húst, stb., sütnifőzni, majd a csőszökkel baltázni, azoktul az ökröket majd erővel visszavenni, s ha ez nem megy, különféle ravaszsággal visszalopni, majd pedig ilyenekért tömlőcöt és derest próbálgatni; látnivaló, hogy az ily ökrészet és lovászat minden tekintetben a legvakmerőbb tolvajság és zsványság természetes magtára.

De van a dolognak más oldala is, az tudnillik, hogy az ily ökrészgyermek gyerkőce-s legénykorában az örökös tekergést és dologtalanságot megszokván, nemcsak soha jó gazda nem lesz, de sok egészen félreteszi a gazdaságot s abbul él, hogy marháit lopatva hízaltatja, s azokon vásárokrul vásárokra nyerekedik, mely szerint nemcsak másnak kárára él, de gyakran magát is egészen elrontja, holott ritkán nyerhet annyit, melybül illendően élhetne, de egyébiránt is tudjuk azt, mely következtű a dologtalan élet még a művelt ember-nél is, hát egy félvadnál.

Meggondolván tehát, hogy majd minden magyar parasztleány, mint ökrész-lovász, életének nagy részében hever, pásztorkodik, s azonkívül még minden faluban mind a parasztok, mind az urak, számos pásztorokat, a pásztorok még számosabb bojtárokat tartanak, s meggondolván, hogy ezen pásztorok egyrésről a magyar zshiványságnak központját, másrésről pedig, mint legdelibb erdei gavallérok, a magyar legénységnek betyárpéldányait formálják: igen könnyű általlátni, hogy ennyi rossznak összefolyása a nevelésben és egész népéletben önként szüli mindazon erkölcsi veszélyeket, melyeket hazánk legboldogabb tájékain s legjelesebb népén dúlni fájdalommal tapasztalunk.

Így továbbá tudván azt, hogy a henye élet legtöbb erkölcsi rossznak nemzője, nagy hibának kell látnunk a magyar parasztnevelésben azt is, hogy a gyermek semmi mesterségre nem taníttatik, úgyhogy ritkaság magyar polgárok között még csak olyanokat is találni, kik holmi durvább faragáshoz értenének; pedig nemcsak téli időben, hanem egyébkor is elég oly ideje van a parasztagdának, melyben ahelyett, hogy mast henyél, vagy korhelykedik, holmi gazdasághoz szükséges mesterségeket űzhetne, ami által minden bizonnyal mind erkölcsi, mind gazdasági tekintetben magán igen nagyot segíthetne.

Az teszi a nagy különbséget a magyar és német polgár között, hogy majd minden német tud valami kis mesterséget, melyet a gazdaság

mellett nagy haszonnal űz, s ha eladásra valót nem mindenik készít is, de a gazdasághoz megkívántató faragást, építést, mórozást,⁹⁾ stb., majd mindenik tudja.

Ez egyik főoka annak, hogy a sváb gyarmatok úgy meg tudnak nálunk gyarapodni, s oly házakat építenek, milyenről a magyar álmodni sem mer; s innét van, hogy a magyar nemcsak sok pénzt kénytelen kiadni olyanokért, amiket maga is készíthetne, de néha hétszámra is megakad gazdasága, midőn holmije megpusztul, melyet sem maga nem tud csinálni, sem pénzért nem kap, vagy ha mit kap, az is rossz és drága, mert ahol szűk a mesterember, ott a himpellér is kapós.

Ez teszi, hogy alig találkozik oly sváb, kinek minden szükséges gazdasági épületei bőven meg nem volnának; magyar ellenben alig találkozik olyan, kinek vagy marhája ne fáznék, vagy takarmánya ne áznék. Mert ha a sváb maga nem tud építeni, talál elíg ahhoz értőket rokonai és szomszédai között, kik rajta örömet segítenek; — a magyar ellenben nagy bajjal gyakran megszerzi az épületfát és azt utóbb ismét eltüzel, mivel építő embert nem talál, ami természet szerint egyik fő oka a magyar szegénységnek, valamint gyakran rossz erkölcsének is, holott tudjuk azt, hogy a szegénység csak a gyávát csüggeszti, a szilaj magyart ellenben hamar minden rosszra fakasztja.

De éppen ily tekintetekben nem csekély következtető hiba a magyar nevelésben az is,

hogy abban az asszonyi és férfimunkák anynyira elválasztatnak, hogy valamint a férfi pirul és alacsonyságnak tartja asszonyi munkát tenni, úgy a fejiérnég is illetlenségnek nézi férfimunkába keveredni. Mely dologválogatás számtalan esetben nem csekély dologmulasztással és hátramaradással szokott járni, s azonkívül igen hajlandó vagyok hinni, hogy ennek befolyása van a nép karakterébe, oly befolyás, mely egy hadra nevelt népnél hasznos lehet ugyan, de korántsem egy szorgalmas polgárnál.

Szép nemzeti bélyegre mutat az ugyan, hogy a magyar a gyengébb nemnek csak a könnyebb munkákat, a férfinak pedig csak az erőt kívánó dolgokat adja; s megvallom, valami barbariest látok abban, midőn a német hölgyével és leányával csépeletet, kaszáltat, szántat stb., noha másrésről meg kell azt is vallanom, hogy a német szorgalom nagy részét éppen az teszi, hogy mind a két nem minden munkában egyenlőn résztvesz, s míg a magyar teletszaka csak dohányzik és furuglál, addig a német az asszonyokkal együtt fon, köt, varr stb., ami igen is egészen más következetű, mint a furuglaszó.

Ilyforma hiba a magyar nevelésben az is, hogy a figyermek igen keményen neveltetik, úgyhogy míg a német a maga fiának naponkint háromszor meleg ételt és éjjelre meleg párnát ad, addig a magyar fi többnyire csak kenyeret és szalonnát eszik, nyáron az ég alatt

és földön, télen pedig az istállóban hál és csak akkor fekszik párnán, mikor megházasodik; amit pedig korántsem szegénységnek kell tulajdonítani, hanem csak valami régi szokásnak, mert tudjuk, hogy a magyarnak elég ennivalója van, párnája pedig semmi nemzetnek annyi nincs, mint a magyarnak.

Egyébiránt ezen szokásra szinte azt kell mondanom, amit az imént említettetre mondék, azt tudnillik, hogy az ily kemény nevelés igen célirányos ugyan hadi emberre nézve, mert az így nevelt legény kétségkívül könnyebben kiállja a hadiélet terheit, mint a kényes nevelés által ellágyult, de mivel a kemény nevelés nemcsak keményíti, hanem egyszersmind vadítja is az embert, a szilajság pedig a főtebb kultúra és szorgalom céljaival igen ellenkező, tehát ezen célokra nézve csakugyan hibásnak kell mondanunk a kemény magyar nevelést.

Szembetűnő végre az is, hogy a magyar nép a religióban fölötte hideg, elannyira, hogy a tótok és németek buzgóságát nemhogy követné, de azt még nyilván csúfolja. Mely hidegségnek okát pedig ismét a nevelésnek kell tulajdonítanunk, mert tudjuk azt, hogy a magyar éppen oly, vagy gyakran sokkal jobb templomi és iskolai nevelésben részesül, mint a buzgó tót és német népek.

Meggondolván pedig, hogy a népnél a religionak az erkölcsre s az erkölcs által az egész népeletre mely végtelen befolyása van, nem kétlem a magyarnak ezen tulajdonságát is fő-

lötte ártalmasnak állítani, mert valamint a vakbuzgóság megzavarja a nép értelmét, úgy a religiótlanság is megrontja annak erkölcsét s egyedül értelmének és erkölcsének tisztaságából foly annak egész polgári tökélye és emberi boldogsága.

Így szinte szemügyre vévén a nemesi nevelést, mit látunk abban egyebet különféle céltalanságoknál? Ugyanis, a nemes ifjú éppen azon korában, midőn annak a szülői figyelemre és fenytékre legnagyobb szüksége volna s midőn annak a mezei gazdaság komoly és nehéz mesterségére leginkább szoknia kellene, távul szülőitől, romlottsággal teljes városokon betyárkodik, hol a helyett, hogy az életre és gazdaságra szolgáló tudományokba vagy jobb erkölcsbe avattatnék, többnyire olyakat tanul, melyek a terhes nevelés által kiürült atyai gazdaságot még inkább kiürítik.

Mert az ily ifjú a gazdasághoz semmit nem tudván, a városi mulatságokhoz ellenben nagyon is hozzászokván, azokat majd falurul-falura, majd erdőrül-erdőre hajhássza, majd pedig magát hivatalra adja s mind így, mind amúgy az unalmas gazdaságot vagy egy korhely ispánra vagy egy zshivány hajdura bízza.

Az ily gazda aztán ha valami félesuda által gyarapodni kezd is, csak akkor szokott az történni, mikor már az éledni kezdő gazdaságot újra elkezd a nagy költséggel járó gyermeknevelés fojtogatni; ilyenkor pedig már elég boldog a gazda, ha falurul-falura, erdőrül-

erdőre nem kell hitelezőket hajhászni, holott elígszer tapasztaljuk azt, hogy az oly nemesek, kiknek több gyermeket kell városon taníttatni, többnyire tönkre dülnek.

Ily okok következetete az, hogy nemzetünk ezen fontos osztályának gazdasága legrosszabb lábon áll s leginkább csak ott láthatunk holmi rendesb gazdaságokat, hol a nagy birtok mind a gazdaság nagy tudományában járta tiszteket, mind pedig a szilaj nép között a rend fönntartására elegendő hajdukat tarthat. Mivel pedig a nemesség nagyobb része sem ezt nem teheti, sem maga a gazdaság tudományába avatva nincs, természet szerint annak gazdasága még úgy sem áll, mint a gazdaságban nevelkedett paraszté.

6.

NÉPKÉPZETI ELVEK.

Hogy hazánk népeinek soknyelvűsége valamint a szükséges közlekedést népeink között, úgy az egész műveltség terjedését és azáltal nemcsak az egésznek, de leginkább számos idegen nyelvű néptársainknak boldogságát nyilván gátolja, oly világos igazság, melyet csak oly tudatlan tagadhatna, ki sem a népetet létszereiről soha nem gondolkodott, sem a mi aljasodott népeinket nem ösmeri.

De ugyanazért szintoly világos igazság az is, hogy ha népeinket valami műveltség áldási-

ban részeltetni akarjuk, első gondunknak kell lenni: minden idegen nyelvű népeinket hazánk fő népével nyelvben és ruhában egyesíteni.

A csinos magyar nyelv és ruha már nagy idomítás, nagy műveltség lenne ezen szegény népeknek, amit magok is igen éreznek, mert örömezt magyarokká lesznek, ha lehetnek. Nem szükség itt azon ellenvetésre ügyelnünk, hogy a német és tót nyelv a könyvekben szintoly csinos vagy csinosabb, mint a magyar; elég itt az, hogy ezen mi népeink nyelve csak romlott zagyvalék, a magyar népnyelv ellenben oly ép és csinos, valamint az írásnyelv és egyébiránt is teljes oly lelkes tulajdonságokkal és közmondásokkal, melyekben nagy életbölcsesség van szöve, mely minden bizonnal a nép egész szellemét jóltévéleg intézi.

Így a ruhának is nagy befolyása lévén az emberi érzelmekre, kérdést nem szenved, hogy minden nem magyar népeink a szép magyar népviselet által sokat nyernének. Mert bizony egészen másként érez az ember maga iránt, mikor magát csinos öltözetben csinos embernek látja, másként pedig, mikor a csúf gunyában magát váznak látja és érzi; érzi pedig, mert úgy hiszem, lehetetlen az embert annyira elbutítani, hogy ezt ne látná s ne érezné; s ha érzi, várhatunk-e attul oly néperényeket, melyek egyenest az ön- és becsületérzés szüleményei?

Bámulva láttam, hogy a karpatusi tót még mast is az embernek kezét-lábát csókolja s

minden csekély ember előtt a földet nyalja, mely alacsonyságra koránt sem vetemednék, mihelyt magyarosodna; amit a magyarosabb tótokon nyilván láthatunk, valamint látjuk azt is, hogy ezek és a magyarok nem is engedik magokat annyira nyomni, mint amaz, mert természet szerint nem csekély nyomorúságnak oka az, mikor a szegény paraszt a maga uraival és bíráival még beszélni sem tud.

Ezen előszámlált igazságokat érzik az okos svábok, mert tapasztaljuk azt, hogy ha azok igen nagy tömegben nem szállanak egy helyre, igen rövid idő alatt tiszta magyarokká változtatják magokat. De mivel az ily átalváltozás nagy néptömegeknél önként nem mehet, természet szerint csak úgy formálhatjuk különféle nyelvű népeinket magyarokká, ha azoknak minden népesb helyeken országos intézetek és segedelmek által oly néposkolákat rendelünk, melyekben azoknak mind a két nemen levő gyerekeik, csinos magyar öltözetben, a magyar nyelvre, a gazdasághoz szükséges tudományokra és mesterségekre mindaddig tanítatnak, míg tökéletes magyarokká és hasznos polgárokká nem idomulnak s ez lenne aztán Mohács gyógyszere.

Ami pedig magyar népünk hibáit illeti, bőven tapasztaljuk, hogy azoknak orvoslatára szokott törvényeink és rendtartásaink közel sem elegendők, sőt úgy látszik, azok mellett a néperkölc s naponkint romlik; s tapasztaljuk, hogy a szilaj magyart a tömlőc és kínzás nem

hogy jobbítaná, hanem inkább rosszabbítja. Mert a tömlöcben száz meg száz gonoszokkal jövén ösmeretségbe és barátságba, még inkább ott avattatik egészen az úgynevezett zshivány céhbe és diplomatikus emberek közé.¹ Mely szerint példa sincs arra, hogy az ily emberek megjobbulnának, azt ellenben csak Somogyban is több ízben láttuk, hogy a több esztendőig raboskodók, kiszabadulván a tömlöcből, már a kaposvári határ körül elkezdtek lopni és rabolni. Hogy pedig a tömlöc és bot, holmi csekély különbséggel, mindeniknél csak ily fogadnatú, igen jól tudják, kik ezen embereket közelebbről ismerik.

Ezért közohajtás az már a nemzet józanabban gondolkodó részénél, hogy az éjszakamerikai státusok fenyítő rendszerét hazánk is minél előbb fogadná el. Mert ki nem látja azt, hogy a gonosztévőket így magok munkája által tartatni, szorgalomra és rendes életre szoktatni s utóbbi élelmökre valót velek szereztetni egészen emberibb és célra vivőbb fenyíték, mint azokat összefogdosni, összekínózni s úgy elreszteni, hogy még az úton kénytelenek legyenek lopni. És vajjon mi lehetne reánk nézve hasznosabb, mint az ily jól elrendelt munkaházak által kézműveink szűkét némüleg pótolni? Az ily munkaházak szoktathatnák népünket különféle hasznos mesterségekre, me-

¹ Így szokták nálunk tréfásan a tömlöcöt próbált zshivány pásztorokat nevezni.

lyekre az magát önként soha nem adja s melyek nélkül nemzeti gazdaságunk örökre igen hiányos leend.

De mivel a romlottság nálunk annyira elhatalmazott, hogy a zsványokat nemcsak minden csárdán, tanyán és faluban terített asztal várja, de gyakran még az urak is kénytelenek azoknak adózni s mivel ez attul van, hogy azokat senki bántani nem meri, tudván azt, hogy azok előbb-utóbb a tömlöcből kiszabadulnak s akkor bosszút állanak, tehát úgy látszik, hogy nekünk, a munkaházakon kívül, még oly rabgyarmatokra is volna szükségünk, melyekbe a romlott emberek örökre deportáltatnának, mert míg azokat a néptől egészen külön nem választjuk, addig az erkölcs jobbulásául gondolkodni sem lehet.

Egyébiránt pedig szükség volna minden büntető törvényeinket és polgári rendtartásainkat jobban a nép karakteréhez szabni, p. o. minden legkisebb lopást a legnagyobb keménységgel büntetni, a pásztorozást minden lehető módon fogyasztani, minden gyanus embert a pásztor-ságtul eltiltani, minden tolvaj és egyéb gonosztévő bémondójának és megfogójának nagy jutalmat adni, a népet célirányos kultúra által szelídíteni, a legényeket, mihelyt arra valók, megházasítani, az ifjúságot rontó asszonyokat és zsidókat¹ városokba szorítani s valamint a

¹ Tisztelet, becsület a becsületes zsidóknak; de meg kell vallani, hogy a szegény falusi zsidók többnyire oly egészen demoralizált népcsalók és orgazdák, hogy azokat a nép kö-

faluk előljáróit, úgy egyéb tisztviselőket is minden rendtartási kötelességeik elmulasztásáért nemcsak szokásuk szerint megpírongatni, hanem komolyan és szigorúan megbüntetni. Mert bizony egyik legnagyobb veszélye az emberiségnek a hamis emberszeretet, mely midőn a gonoszoknak kedvez, a jókat bünteti.

7.

MESTERSÉGI ÉS KERESKEDÉSI HIÁNYOK.

Valamint a mi svábaink leginkább csak azért jobb gazdák, mint a magyarok, mivel a mezei gazdaságot holmi mesterséggel és kereskedelessel kötik össze, úgy az egész ország mezei gazdasága is csak úgy emelkedik illendő tökélyre, ha azt tudományok, mesterségek, kereskedelem egymással kezét fogva gyámolják.

Mikor ellenben a mesterségi és kereskedési szorgalmak vagy eléggé nem gyámolják, vagy tán nyomják is a mezei gazdaságot, akkor az egész nemzeti lét csak olyan, mint egy sápadt, cifra dáma, ki fölpiperézi ugyan magát kül-

zött megszenvedni, vagy még azokkal bort és húst árultatni csupa veszedelem; mert így éppen alkalmat adunk nekik az orgazdaságra, s lehet félni, hogy így azok napról napra szorosabb szövetségbe keveredvén zsványainkkal, azokat még oly rablásra is vezetik, milyenrül azok gondolkodni sem tudtak volna, melyre pedig nálunk már vagynak is példák.

földi cicomákkal, de annak gyomrát az erőtlenségi nyavalák minden nemei fojtogatják.

Ilyen pedig a mi egész álladalmunk. Mert nem elég az, hogy a magyar mezei gazda a mesterségek szűke miatt mindent drágán s többnyire mindig rosszat kénytelen venni, de még az a nagy veszély is pusztítja azt, hogy földünk legtöbb jövedelme külföldi portékákra kél, mely a nemzettül örökre elvesz, s nem elég, hogy a nemzet maga kereskedést nem űz és a rajtunk nyert pénz oly idegen kezekbe megy, melyekből mezei gazdaságunkra soha semmi vissza nem szivárog, de még az a nagy rossz is nyom bennünket, hogy a külföldi csecsebecsét nagyon is szeretjük, melyekből természet szerint önként foly mind a pénztelenség, mind a rossz gazdaság, mert valamint mindennek, úgy a mezei gazdaságnak is pénz a lelke.

Ugyanezért ideje volna, hogy a naponkint szegényedő nemesség e részben magárul gondolkodnék, s ha az ember és pénz szűke miatt gyárokat nem állíthat, legalább alakítana magából holmi kereskedő társaságokat, amihez minden bizonnyal meg van érve, csak kezdő legyen.

Való ugyan, hogy kereskedésünk körülményei nem igen kedvezők; de nem is azt akarom én mondani, hogy angolok legyünk, elég volna nekünk, ha egyszer csak azt tehetnénk is, hogy ne lennénk egészen a zsidók zsebjében; amit pedig megtehetnénk, mihelyt egyesüle-

tekbe lépni, mert minden testben rejtezik gyógygyerő, csak azt fölfedezni és munkáltatni kell; különben pedig ha oly szabad lesz is kereskedésünk, mint az angolé, ha magunk nem kereskedünk, csak azok maradunk, amik voltunk, mert nem elég a szabad kereskedés, hanem szükség, hogy a nemzet maga kereskedjék, különben mások használják azt.

Használni kell tehát azt, ami van és úgy amint lehet; lehet pedig, mert én úgy hiszem, hogy azon pénznek, melyet az idegenek minden vámaink mellett is rajtunk nyernek, csak felét magyar erszényekbe rakhatnánk is, minden bizannyal rövid időn más arcot venne magára mind erszényünk, mind mezei szorgalmunk, de még egész szellemünk is, ami pedig ily tekintetben fontosabb az erszénynél.

Ha pedig a nemzet sem kereskedni, sem gyárokat állítani nem tud, akkor szükség annak a fényűzést határokba szorítani: mert nemzetünk fantáziás szelleméből önként foly a fényűzésre való nagy hajlandóság, mely nálunk oly nagy is, hogy nemcsak nemeseink többnyire értékeiken felül pompáznak, de még a magyar köznép is annyira módiz sok tájakon, hogy a parasztasszonyok és leányok ruháját csak a szabás választja meg az úri asszonyokétul; valamint a legények is már mast nem elígednek meg az előbbi férfias öltözettel, hanem külföldi selyemnyakravalókat, külföldi tarka és erőtlen szövetekből készült mellényeket stb. kezdenek viselni.

Mely szerint ha addig is pénztelenek voltunk, míg csak a főrend pompázott, vajjon mik leszünk akkor, ha a milliók is külföldieskedni kezdenek? Valóban könnyű a felelet.

A fényűzés hasznos lehet ott, hol annak szükségeit vagy egészen, vagy legalább nagyobb részben honi szorgalom szerzi; nert itt nem egyéb az, mint a pénzforgás gyorsítója; de midőn az ekeszarvon kívül alig van egyéb a nemzet kezében és mégis külföldieskedik, akkor valójában a pénzforgás oly gyors, hogy azt nem kezünkkel, de még szemünkkel sem foghatjuk meg, s gyakran minekelőtte learatnánk a búzát, már annak ára London körül jár.

A módi és a fényűzés még a módi szerekkel bővelkedő országokban is nagyon elerőtleníti a nemességet, de ott a bennmaradó pénz, majd gazdag árendások által, majd más utakon visszaszivárog a mezei gazdaságra; nálunk ellenben csaknem az egész mezei gazdaság pompával, divattal és pénztelenséggel küszködő nemesség kezében veszelődvén, azt csak a legmódibb uzsorák cicomálják föl néha, de az ily cicomák csak Centaurus ruhái Herculesen.

A barbarus módi és luxus oly zsarnokai a nemességnek, melyek annak nem csak minden ajtait és ablakait, de minden léptét és falatját török adó alá vetik, s ezáltal egész életét és gazdaságát örökös pénztelenséggel kínozzák még ott is, hol a honi szorgalom a veszélyt

enyhíti; hol pedig az sem enyhíti, ott természet szerint a nemesség nem egyéb, mint azon barbarus zsarnokok cifra ispánja.

8.

HAMIS GAZDASÁGI SZELLEM.

Nemzetünknek mindenkor egyik fő- és igen szép szellembélyege volt az, hogy mindenben nem annyira a hasznosra, mint inkább a szépre s a szépnek nemei között pedig főként a férfias és pompás szépre szokott ügyelni, mely szellembélyeg igen nyilván szól nemcsak az egész nemzeti viseletből, de még a magyar gazdasági barmokból is, amit nemcsak a páratlan szépségű és pompájú szarvasmarha és szép ló, de még a nagy villásszarvú magyar juh és hosszú, síma, fejér, kanyult fülű disznó is nyilván mutat.

Így nézze meg akárki a magyarnak ökör- és lóhajtását, összehasonlítva egyéb nemzetek ügyetlen hajtásaikkal, látni fogja e részben is a magyar szellem egész nyilatkozatát, s látni, hogy a magyar inkább fantáziás, mint számolgotó nemzet. Mély nemzeti tulajdonság nagy hivatal ugyan a legszebb emberiségre, de gazdasági tekintetben, ha csak különös okossággal nem párosul, gyakran kártékony szokott lenni. Mert a fantáziás ember csakugyan gyakran közelít a fantasztához, s ha legtisztább ésszel s legnyugodtabb lélekkel van is,

mégsem tud oly huzamos, oly hideg és pontos latolgató lenni, mint a fantáziátlan.

Innét van, hogy a hidegebb s gyakran nagyon is tajbász^{h)} svábok között oly sok takaros, pontos, minden legkisebb szegre és szalmaszálla ügyelő gazdákat lelünk, milyent a magyarok közt hasztalan keresnénk. Mert a magyar többnyire, kivált fiatalságában, majd gazdaságát feledve másutt kalandoz, majd ha gazda akar lenni, nem elégszik meg azzal, hogy csak takaros, jó gazda legyen, hanem egyszersmind nagy és cifra gazda is kíván lenni, amiből aztán számtalanszor nagyon is ellenkező szokott kisülni.

Innét van, hogy Columillánakⁱ⁾ ezen bölcs intése: „*exiguum colito*“ⁱ⁾ tán semmi nemzetnél annyira felejtve nincs, mint nálunk, úgy-hogy fölötte kevés találkozik a magyar gazdák között olyan, ki ezen józan és hasznos gazdasági elvet igazán értené és követné. Sőt igen gyakran azt látjuk, hogy azok majd mindig több marhát tartanak, mint amit illendően tudnának tartani, s majd mindig több földet akarnak munkálni, mint amit illendő szorgalommal munkálni győznének. Mely nagy céltalanságnak elég gyakran is tapasztaljuk azon szomorú következéseit, hogy a sok rosszul tartott marha haszon helyett bőrével, a sok rosszul munkált föld búza helyett gazzal, s az egész nagy gazdaság nagy szegénységgel fizet.

De az ily erőltetett, hamis nagy gazdaság nemcsak a gazdát szokta megrontani, hanem

sokszor megrontja a jobbágyokat is. Mert az ily gazda minden földeit maga akarván munkálni, nemcsak jobbágyinak elegendő földet nem ad, de azokat kénytelen gyakran zsarolni s azáltal elerőtleníteni és aljasítani.

Pedig minden nemzetek példái bizonyítják, hogy nemcsak a gazdaságnak, de a földnek egész becse a földművelő nép műveltségivel, gazdaságával együtt nő és fogy s bizonyítják, hogy egyedül az ily nép emelheti mind az egyes, mind az egész nemzeti gazdaságot oly föntebb virágzatra, mint azt több művelt országokban látjuk, de látjuk néha hazánkban is.

Mert vagynak tájaink, hol a magát jól bíró szorgalmas jobbágy annyi esztendei árendát ad a földért, mennyit azért másutt még örökben sem adnának; s vagynak oly sváb faluink, hol az uraságnak nem hajdúkra, de még hajdúra sincs szüksége, hanem bémegy az öreg bíró a tiszthez s megkérdi, hány embert állítson.

Ily helyeken lehetne aztán a sok bírói zárok nyitására gondoskodni, nem pedig ott, hol a nép ostobasága és szegénysége miatt minden tavasszal éhség van s a legnagyobb dolog idejében a jobbágy csak üres hasát mutatja a hajdúnak.

Mivel pedig az ily népveszély másrésről azok fonák okoskodásból is ered, mely szerint sokan azt hiszik, hogy minél butább a nép, annál hasznosabb: kérdést nem szenved, hogy

ezen balvéleményt is úgy kell tekintenünk, mint nemzeti szorgalmunk egyik legkártékonyabb pusztítóját.

9.

DURVA BÁNÁS A JOBBÁGYOKKAL.

Valamint többnyire minden emberi szépnek és jónak, úgy a népszorgalomnak is egyik fő-ösztöne és rúgója a becsületérzés. Ez teszi a vitéz előtt a halált könnyűvé, az izzadó munkás előtt a nehéz dolgot játékká s ez teszi, hogy az, minden nagy terhei mellett is, nem elígszik meg a szükségessel, hanem szünet nélkül többre törekedik.

De mivel jóltévő ösztön csak úgy munkálhat élénk erővel a népben, ha azzal emberileg bánunk s azáltal éreztetjük vele emberi méltóságát és felejtetjük szolgaságát, nagyon szükség kimondanunk, hogy az a mód, mellyel sokan köztünk jobbágyaikkal bánni szoktak, éppen nem dajkája ezen jóltévő ösztönnek.

Mert ha meggondoljuk, hogy néhol a legcsekélyebb tisztviselők vagy uracskák is a népnek semmi becsületet nem adnak, hanem azokkal szabadon gorombálkodnak, még az előljárókat is tézik, lehuzatják stb., éppen nem lehet csudálnunk, ha ily durva bánásmód mellett a népben a becsületérzés s azzal együtt a néperény legszebb nemeit elfojtva látjuk.

Holott igen természetes az, hogy ily bánásmód által a nép magát megvetettnek látván, abban minden becsületérzés elfojlik^{k)} s végre a gyávább nép önmagát is megveti és egészen elhagyja, amit szegény tót népeink igen nyilván mutatnak; ha pedig a nép szilajabb, akkor abban az ily bánásmód az egész becsületérzést fölfordítja, meghamisítja és gonoszítja, elannyira, hogy az ily ember nem a jóban, hanem a rosszban keres becsületet, mint ezt magyaraink között bőven tapasztalhatni. Ezért minden nagy gazdák, valamint minden nagy vezérek a popularitást, népeikkel való szép bánást mindenkor fontos dolognak nézték, mert ezek nemcsak összeférnek a legszigorúbb fenyítéssel, de azt némüleg még erősítik is, éppen azért erősítik, mivel enyhítik. Lehet az embernek parancsolni, de nem azt megvetni és lealacsonyítani, mert a megvetés az alacsonyít még alacsonyabbá, a becsületérzöt pedig ellenséggé teszi. Az ember mind a nyeregben, mind az eke mellett érzi a maga méltóságát s tud az mind ott, mind itt minden lépten-nyomon használni és ártani, mihelyt akar, akar pedig, mihelyt szeret avagy gyűlöl s nagyon balul gondolkodik, ki többet vár a gyűlölettül, mint a szeretettül.

Minden emberi társaságnak és szövetségnek boldogító lelke a szeretet s ez teszi még az úri és szolgai viszonyokat is boldogítókká s lehet tapasztalni, hogy a jobbágy a maga tartozásait nemcsak örömet megadja a véle szeretettel

bánó úrnak, de azt még ajándokozza is, valamint ellenben tapasztalhatni azt is, hogy a véle rosszul bánót gyakran megbosszulja.

Igen érti a nép, hogy nem lehet mindenki úr, de érzi azt is, hogy a szegényt megvetni és gorombasággal illetni senkinek oka nincs. Nem ok nélkül voltak tiszteletben a bölcs rómaiaknál a saturnaliák, valamint a görögök-nél a sok népmulatságok, de nagyon szép bélyegvonal a spanyol főrendnél is az, hogy ott a cseléd, dolgát végezvén, az urakkal szabadon társalkodik.

10.

FALUSI FAÉPÜLETEK ÉS AZOKNAK SŰRŰSÉGE.

Tudván azt, hogy minden, ami a földművelő népet szegényíti, az egyszersmind az egész mezei szorgalmat gátolja, tehát kétséggel gazdagsági szorgalmunk hátramaradásának okai közé tartozik az is, hogy földművelőink épületei fölötté rosszak és úgy össze vagynak tömve, mintha nálunk a föld oly szűk és drága volna, mint Londonban.

Sok drága időt és erőt megemészt az nálunk, hogy nemcsak a parasztnak, de a kisebb uraknak is épületei oly romlékonyok, hogy azokat szünet nélkül tatarozni s újra meg újra építeni kell, ami mindenkor a gazdaság nagy hátramaradásával szokott történni, annyival

is inkább, mivel a gazda nem pénzzel, hanem maga erejével kénytelen építeni.

De azonkívül sok veszélynek és inségnek oka az is, hogy az épületek sűrűsége miatt sok faluk porrá égvén, a közjó nagy kárával számtalan javak füstbe mennek, számtalan jó gazdák utolsó szegénységre jutnak, mert még az a rossz szokás is többnyire megvan a falukon, hogy minden takarmány és marha házak tövében tartatik, mely szerint tűz esetében a gazdának csak rajtavalója marad.

Egész szívből kell tehát ohajtani, hogy e részben is valamely bölcs törvény segítse a népen, mert bizony számtalan nyomorúságokat okozó fonákság az embereket úgy összebujatni, kivált egy oly országban, hol a földnek nagyobb része munkálatlan hever, hogy évenként ezer meg ezer polgár vagyona, szerencséje tűz prédája legyen. A bölcs görögöknél még a méhházakra is ügyelt a törvény s meg volt határozva, hogy egyik méhház a másikhoz háromszáz ölnél közelebb ne legyen. Hát nálunk nem volna-e méltóbb ok legalább a házakra ügyelni s azoknak illendő tért rendelni? S ha a milliókat elseprő tüzi veszedelmeket el tudnánk is felejtetni, nem elegendő ok-e csak az is, hogy számtalan helyeken az embereknek még kis kertjek sincs, úgyhogy nemcsak a parasztok, de sok helyen még a magyar szent korona tagjai sem tudnak fokhagymát termesztetni?

Ami pedig a falusi épületek romlékonyságát illeti, mivel az leginkább onnét van, hogy a

magyarok között az építeni akaró pénzen sem kapván építő mesterembert, csak maga kénytelen utva-futva és úgy amint tud, holmit öszveáklálni, tehát fölötte hasznos volna a székelyeknek azon bölcsh szokását, mely szerint ott a gazda, ha építeni akar, vendégséget ad a helybeli gazdáknak s az egész község egyesült erővel, egyszerre fölépíti annak házát, a magyarok között is törvény által divatba hozni.

Mely jó szokást, úgy hiszem, még jótévőbbé lehetne intézni olyformán, ha az építő a vendégség helyett a község munkájának árát a falu közpénzéhez adná, vagy ha le nem fizethetné, arrul annak kamatolna. Mert így nemcsak az építők gazdaságai sokat nyernének, de idővel a falusi köztárok is úgy megnölnének, hogy azokkal a község több esetekben nagyot segíthetne magán s haszon volna csak az is, hogy így a nép összetartásra s egymásnak gyámlására szokna.

Így az épületek romlékonyságára nézve miért nem lehetne azt törvénnyé tenni, hogy minden ezután épülendő falubeli házak kőből vagy mórbul és cserépfödélre legyenek? Mert ha ezt a szegény svábok a legmeddőbb helyeken is meg tudják tenni, miért nem a gazdagabb földön lakó magyar? De mivel a nép annyira függ szokásaitul, hogy az, ha magára hagyatjuk, örökre csak az marad, ami volt, tehát szükség azt e részben is a maga javára szorítani és segíteni, olyformán, hogy minden falunak kötelessége legyen esztendőnkint az üresebb

tavaszi időben néhány napokon bizonyos számú téglát, vályogot és cserépszindelyt közerővel vetni s az ifjak nagyobb részét az építéshez kíváncsi mesterségekre nagyjában megtanítani, kik aztán a törvényhatóságok által meghatározott forma és ár szerint építenék a parasztházokat, melyekre nézve csak azt jegyzem meg, hogy a kéményes konyhákat koránt sem kell szaporítani, mert a tapasztalás mutatja, hogy a füstös, avagy kéménytelen konyhák által igen ritkán történik tűzi veszedelem, a kéményesek által pedig nagyon is gyakran.

De nagyon hasznosak a füstös konyhák anyibul is, hogy azokbul a füst megjárván a háztető minden fáit, azokat majd romolhatatlanokká erősíti, a hélát legjobb hús-, hal- és sajtfüstölővé teszi s azonkívül a meleg, füstös konyha igen egészséges téli szobául is szolgál.

11.

CÉLTALAN SZŐLŐSZAPORÍTÁS.

Minden körülményeink szerint a nagyobb szőlőgazdaság csak ott lehet nálunk illendő haszonnal járó, hol tartásra és eladásra való jó bor terem és a gazdaság fontosabb ágai eleget munkát és élelmet nem adhatnak. Hol ellenben vagy elég, vagy fölösleg is van mező a néperőhöz képest, ott minden nagyobb bor-

termesztés több tekintetben fölötte kárcs, mind magára a bortermesztőre nézve, ki a gazdaság ezen legcsalókább s legfőbb munkát emésztő ága miatt annak szükségesb és hasznosb ágait illendő szorgalommal nem űzheti, mind azon jobb bortermő tájakra nézve, hol leginkább csak szőlőgazdaságbul élhetnek az emberek, kiknek borait ócsítja s azáltal a szorgalmat ott is csüggeszti.

Így foly pedig nálunk fölötte sok helyeken a szőlőgazdaság, népünk és mezei szorgalmunk nagy kárával. Számtalan búzaföldeket csigertermésre¹⁾ bitanglunk, még ott is, hol a néperő nem a mezei főntebb szorgalomra, de még a magyar félnomándizmusra sem elegendő.

Mely céltalanságot annyival inkább is kártekonynak kell mondanunk, minthogy silány borkereskedésünk miatt vagy örökre föld alatt kell borainkat hevertetnünk, vagy jobbagyainkkal olcsón megitatnunk. Ami sokak előtt sok hasznót látszik ugyan hajtani, de én úgy hiszem, az ily hasznocska még koránt sem elegendő kárpótlása annak, hogy a korhelyiségre egyébiránt is igen hajlandó nép a bortermesztés által még korhelyebbé lesz, a legszorgosabb időben is szőlőjében pepecsel és iszik, a mezőt pedig vagy béresre, vagy Istenre bízza.

De mivel a szőlő honunk áldott földének egyik legnemesebb terménye, illik hogy oly módrul gondolkodjunk, mely szerint azt mezei gazdaságunk kára nélkül is bőven termeszt-hessük. Ily mód pedig az olaszországi lugaso-

zat, melynek egész munkája tavasz elején végződván, a mezei gazdaság fontosabb ágaival legkevesebb ellenkezetbe nem jön, holott annak egész munkája csak abban áll, hogy az élőfára felfutott szőlőtőkének hibás vagy szükségtelen vesszejit tavasszal leszedjük, a leghosszabbakat pedig egyik élőfárul a másikra eregetjük, vagy a két fárul öszveérő vesszőket a két fa között öszveköttjük, mely munkákat nemcsak tavasszal, de ősszel és télen is egyiránt lehet tenni s mondhatom, hogy én lugasaimat néha meg sem metszem, mégis mindig nagy bőséggel teremnek, úgyhogy a gazdaság minden terményei között legbizonyosb és legnagyobb termékenységet tapasztalok az élőfára futott szőlőben.

Ugyanazért mindazon laposabb helyeken, hol nemes bor nem terem és a mező is elíg dolgot ad a népnek, semmi jobbat az olaszországi lugasozatnál gondolni nem lehet, vagy igazábban szólván, még ott sem, hol a mező szűk, mert éppen ott nagy haszon az, hogy a lugasok mellett minden egyéb hasznát is vehetjük a földnek.

Azon ellenvetés, hogy a lugas nem ad oly jó bort, mint a törpe tőke, csak jobb szőlőhegyeinkre nézve nyomhat valamit, de az oly helyeken, hol különben sem terem becses bor, s hol a szőlő többnyire vagy dér által vész el, vagy éretlen elrohad, még bort is gyakran jobbat ad a lugas, melynek sem eső, sem dér nem ártván, azon egész késő fagyig érhetik a

szőlő, anélkül, hogy azt a rothadástul félteni kellene.

Ami a lugasok elfagyását illeti, még az 1829. esztendő példátlan telében is csak kerti luga-saim fagytak el, a hegyiek ellenben épen maradtak. De az ily elfagyást is hamar helyrehozza a jó tőke, mert már azon esztendőn ismét fölfut az új sarjadék a fára, következő esztendőn pedig bőven terem is. Nem látok tehát semmi okot, hogy az olaszoknak ezen nagyhasznú és földszebbítő szorgalmát honunkban divatba ne hozzuk; sőt, ha meggondolom, hogy Olaszországban egy körülugaszott hold föld, a gabna- vagy szénatermések kívül, csak bort ötven akót ad, és azonkívül ad még egyéb gyümölcsöt és tűzrevaló rézsöt is, úgy hiszem, alig tudnánk mezei szorgalmunkon szebb és hasznosabb mozdítást tenni, mintha honunk perkelt pusztáit ily szőlőkoszorúkkal felékesítenénk.

12.

VÁSÁROK S EGYÉB HENYE- NAPOK.

Gondot adna akármely angol kalkulistának csak nagyjában is kiszámlálni: mennyi temérdek néperőt emésztene meg nálunk csak magok a mi számtalan vásáraink. Én legalább azt hiszem, hogy ennyi erővel évenként meg-regulázhatnánk minden tavainkat, folyóinkat,

s azonkívül minden parasztkalyibát cserép alá vehetnének.

És vajjon mit használnak a népnek ezen számtalan vásárok? Én úgy hiszem semmit, sőt igen ártanak, mert a marhát nyilván olcsítják s azonkívül számtalan rosszra nyujtanak alkalmat; s ha meggondolom, hogy Szlavóniában nemcsak úgy, mint nálunk, egy-két nap tartatnak a vásárok, hanem három s négy hetekig; s meggondolom rác és oláh népeink egymást érő henye napjait, s hogy egy földművelő népnél gyakran egy-két naptul függ az egész esztendőnek szerencséje, megvallom, igen hajlandó vagyok az ily napokat népünk szegénységének főokai közé számlálni.

Igaz ugyan, hogy a kereskedőknek hasznos az, mikor gyakran több ezer marha között fitymálódhatnak, valamint a nép is olcsóbban kap holmit vásárokon, de egy kis hasznocska a nagy kár mellett vajjon haszon-é? Somogyban egész télen alig van valamirevaló vásár és éppen akkor megy ott legjobban a marha-eladás; mikor ellenben a vásárok előjönnek, szeszereg^{m)} a gőbőlös.ⁿ⁾ Attila reáparancsolt a hódolt görögökre, hogy a magyarok kedvéért vásárokat tartsanak; de hogy a magyarokra parancsolt volna vásárokat tartani a görögök kedvéért, arra nem gondolnám, hogy adatink volnának.

Ami azt illeti, hogy az ily napok mulatságait némelyek igen hasznos befolyásúaknak tartják a nép csinosodására nézve, tagadni

nem lehet, hogy van igazság a dologban, mert az ily összeseregléseken csakugyan sokat hall, lát és tanul egymástul a nép, s kérdést nem szenved, hogy ily tekintetben nagyon fontosak és szükségesek a népmulatságok, de mind e mellett mégis csak azt kell mondanom, hogy népmulatságokat nem áfrikai karavánoktól, hanem a bölcs görögöktől kellene tanulnunk.

13.

HIÁNYOS NÉPSZERKÖZET.¹⁾

A mezei szorgalomnak és népboldogságnak emez előszámlált és még sok elő nem számlált akadályai között egyik legbelsőbb, legágazatosab veszély az, hogy a nép igen megoszlik, magát és erejét nem egyesíti, hanem inkább minden ember különvállik, mindenik magára hagyatik, s mindenik a maga gyarló esze, vagy többnyire esztelensége szerint üti-véti az emberiség legfontosabb és legnehezebb mesterségét — a mezei gazdaságot.

Pedig én azt hiszem, s teljes megfontolás után hiszem, hogy mind a mezei szorgalmat, mind az egész népboldogságot csak úgy lehetne legfőbb tetőre emelni, ha a mezei gazdaságot nem egyes gyarló emberek, hanem oly nép-

¹ Szerközni és szerközni dunai szólás, mint: férközni, vetközni, mérközni, kendőzni, stb., mely szólás minden bizonynyal jobb, mint a monotóniás: szerkeszni, vagy éppen szerkeszni.

egyesületek folytatnák, melyekben mindenkor megvolna minden, ami a mezei szorgalom legfőbb céljaihoz megkívántatik.

Mert a mezei gazdaság annyi számtalan nehézségekkel és viszontagságokkal jár, annyi észt, pénzt, szorgalmat, tapasztalást, erőt és tudalmat kíván, hogy azt egyes emberek soha jól nem folytathatják vagy legalább úgy nem, hogy annak igen szövevényes óraműve tartósan jól menjen, s egyedül úgy mehet az tartósan jól, ha azt oly egyesület intézi, melyben mindenkor egyiránt egyesülve vagynak mindazon erők, melyek minden nehézségek és viszontagságok meggyőzésére s a szorgalom minden céljaira megkívántatnak; az ily erők egyesülését pedig nem egyes emberben, hanem csak több emberek szövetségében lehet képzelnünk.

A mi népegyesületeink avagy faluink csak oly hiányos szerközetűek, hogy azokban a kunyhók igen is öszve vagynak ugyan tömve, de az emberek, megoszlott érdekeik miatt, mégis nagyon távul vagvnak egymástul, s többnyire a legközelebbi szomszédok leggyakoribb ellenségek, kik a helyett, hogy egymásnak segéd társai volnának, inkább egymást rongálják s ritka szerencse, ha nem egy falu lakosai között, de ha csak egy kunyhó nyomorékai között is van valami kis egyetértés.

Az ily oszlott érdekű társaság nem egyéb, mint az egymással ellenkező érdekek örökös harca, úgyhogy itt gyakran több vesződsége van a gazdának embertársaival, mint a gazda-

sággal. Jobb az ily céltalan szerközetnél az, midőn a mezei gazda birtoka egészen elkülönítve van egyebekétül; mert így legalább szorgalma nagyot könnyebbülván, sokkal virágzóbb lehet egész gazdasága, mint egy rendetlen tömegben.

De még ezen jobb rendszert sem tekinthetünk úgy, mint legfőbb mezei ideált, vagy legalább számtalan feltételek nélkül éppen nem. Mert ámbár az ily magányos és takaros gazdaság nagy könnyebbséggel jár, de mégis az ily gazdaság egész szerencséje is csak egyes emberek gyarlóságaitul függvén, természet szerint igen gyarló, igen mulékony és változékony alapon áll.

Hányadik az oly boldog gazda, kinél minden megvan, ami egy főbb tőkélyű szorgalomhoz megkívántatik? S ha találkozik is néha ily gazda, mely rövid az ő gazdaságának virágkora, s mennyi viszontagságok alá van vetve? — Míg fiatal a gazda, hibázik az ész, mihelyt pedig öregszik, hibázik az erő, s ami ezek között van, mely fölött csekély! De ez még csak egyik oldala a számtalan oldalú dolognak: holott a gazdaság szerencséje nem kevesebbé függ a gazda számtalan körülményeitől, mint magátul a gazdától. Mert hányszor látjuk azt, hogy a legjobb gazdát mely hamar elrontja egy hitvány feleség, egy otromba fiú, dög, tűz, víz, zsvány, stb.

Ha pedig ily gyarló lábon áll még a legjobb gazda szerencséje is, mit várjunk azon nyo-

morult millióktul, kiken nincs is mit rontani? Ily nyomorék pedig a népnek sokkal nagyobb része, úgyhogy ha végigtekintünk egy falun, csak azt látjuk, hogy egyik házban a gazda, másikon az asszony, harmadikban pedig mindenik hibás; a negyedikben van ökör, de nincs szántó; az ötödikben van szántó, de nincs ökör; a hatodikban pedig van ugyan mind ökör, mind szántó, de még sincs kenyér, mert más számtalan félék hibáznak.

Így majd minden háznak van valami bel- vagy külférge, mely azt teszi, hogy annyi millió földművelők között alig látunk olyakat, kik valami szerencsés körülmények által a szegénységből kivergődnek, olyakat ellenben, kik minden hív izzadásaik mellett is inkább elszegényednek, s ha megvénülnek, vagy koldusbotra jutnak, vagy durva gyerekeik kínzott zselléreivé nyomorodnak, fájdalom, nem keveset láthatunk!

Hogy pedig a földművelő nép szegénységének főokait leginkább a mondottakban kell keresnünk, mutatják számtalan szegény nemesek, kik ámbár a civilizált világnak legszabadabb emberei, mégis szintoly szegények, valamint a parasztok. Ugyanazért mindezek szerint is újra csak azt kell hinnem és mondanom, hogy a mezei szorgalmat és népboldogságot egyedül azáltal lehetne legfőbb tökélyre juttatni, ha a földművelő népet valami célírányosb egyesületekbe szerköztetnénk.

Egyesülhetne némüleg az egész nemzeti erő

nemzeti bank s egyéb szorgalmi egyesületek által, melyeknek már elég példáit látjuk más bölcs nemzeteknél. Csak a kis Württembergben azok, kik a banktul fölvelt pénzre öt procent kamatot fizetnek, egyszersmind lehajtják száz esztendőre a tőkét is, mert a bank csak négy percentet számlál magának, s így az ötödik lefizeti az egész tőkepénzt száz esztendőre.

Mely nagy áldás volna ily jótévő intézet gyámoltalan nemzetünknek, s mely természetes gyógyszer a köztünk förtelmeskedő uzsoráknak s más számtalan magyar nyaváláknak, tudják mindazok, kik nemzetünk sorsárul gondolkodni szoktak.

Egyesülhetne pedig továbbá a jobbágyság és szegény nemesség különféle tágabb és szorosabb szerközetekben; p. o. tágabb egyesületi szerközet lenne az, midőn minden falu többféle összeadásokból és közretett munkákból oly köz gabna- vagy pénztárt állítana, melyből a szükségben lévőket illendő kamat mellett segítené s az egész tárt úgy használná, hogy az időrül-időre mindenkor gyarapodna; melyszerint az ily köztár idővel annyira nevelkedhetne, hogy ezáltal a nép örökre biztosítva és mentve lenne sok eddigi ínségeitül.

Szorosabb népegyesület lenne az, midőn a nép annyira egyesülne, hogy az egész gazdaságot a vének kormánya alatt egyesült erővel folytatná, melynek minden jövedelméből minden ember a maga közreadott pénze vagy munkája szerint venné ki részét.

Legszorosabb és legjobb egyesület lenne pedig az, midőn a nép nemcsak az egész gazdaságot közerővel űzné, de még konyhát és asztalt is közösen tartana s azáltal magából egy nagy háznépet formálna. Az ily egyesület nemcsak azt nyerné, hogy minden költsége képzelhetetlenül megkevesedne; nemcsak azt, hogy így majd minden asszonyt munkára fordíthatna s ezáltal az egész néperőt megkettőztetné, de nyerné még azt is, hogy így az öregek figyelme alatt folyó nyájas életből oly pátriarkális világ fejlődne, melynél szebbet és jobbat képzelni nem lehet.

Hogy pedig az ily egyesület mind valósítható, mind pedig igen jótévő, látjuk, tapasztalásból is. A tót parasztok között gyakran látunk olyan háznépeket, melyekben önként nagyszámú rokonság egyesülve él; és az ily egyesületek gazdasága sokkal virágzóbb, mint az oly kunyhóké, melyekben egy-két ember kínlódik és tehetetlenkedik.

Amerika felfedezésekor azok találtattak ott legcivilizáltabb népeknek, melyek egyesületekben éltek s közerővel munkálták a földet; s a legújabb utazók csudálva láták az újzeelandi nagy csinosságú földművelést, hol a nép hasonlóképen egyesülve él s közerővel műveli a földet.

Somogyban több példákat is hallottam arra, hogy a szegény helységek nem tudván magoknak templomot építeni, föl vállalták valamely uraság aratását, s néhány nap alatt egyesült

erővel annyit arattak, hogy az aratórészből templomot építettek.

Végtelen lenne a nép ereje, ha az egyesítve s mindenkor célszerint használtatnék és végtelen annak következménye mind gazdasági, mind erkölcsi tekintetben.

Az emberek különválva s magokra hagyatva, majd leggyámoltalanabb állatjai a természetnek, egyesülve pedig urai a földnek. Vadság szaggatta és reggette^{o)} külön az embereket, s a kultúrának legfőbb célja azokat egyesíteni.

Berzsenyi Dániel
1833.

Az értekezést az eredeti kézirat alapján közöltük. (Magyar Tud. Akadémia, Ip. Ker. Gazd. 4. r. 5. sz. — Az első lapon, alul, a következő bejegyzés van: Elfogadva. Lásd VIII. ülés, Mart. Iső, 834, 79. pont. Az utolsó lapon, alul: Admittitur ad typum. Sign. Pestini 21. Martii 1834. J. Dentsik, Librorum Censor reg.) Van egy másik eredeti kézirat is, pár lapnyi töredék. (U. o. Régi s újabb írók m. 4. r. 266. sz.) — A Döbrentei- s Toldy-féle kiadás sokszor eltér az eredeti szövegtől.

A kéziratot tintával, fekete, piros ceruzával, itt-ott idegen kéz javítgatta; bár néhol elmosódott írás, valószínűleg egyik sem Berzsenyié. Ezek az eltérések, melyek Döbrentei, Toldy kiadásában csaknem mind megvannak, a következők: *emelhetnök*, e helyett: *emelhetnénk* (7. lap, 3. sor); *forintra*, e h.: *forintokra*; *és*, e h.: *s* (21. l., 29. s.); *sikerül*, e h.: *megy* (24. l., 15. s.); építést, mórozást szavak közé betoldva: *tapasztást* (26. l., 3. s.); a sváb szó fölé írva: *német* (26. l., 5., 16. s.); *kontár*, e h.: *himpellér* (26. l., 15. s.); *magyarosodnék*, e h.: *magyarosodna* (32. l., 3. s.); *németek*, e h.: *svábok* (32. l., 11. s.); *mazna németek*, e h.: *tajbász svábok* (40. l., 4. s.) [*mazna*: *kényes*, *vézna*].

JEGYZETEK.

- a) hiencek vagy heancok: vas- és sopronmegyei németek;
- b) hűbéri terhektől mentes;
- c) fölvidéki kaszás tót;
- d) duga: kis gát, ároktöltés;
- e) északnyugai tót;
- f) tót (Zemplén megye);
- g) mór: vályog, vályogfal;
- h) ügyetlen, gyámoltalan;
- i) Cclumella, Lucius Junius Moderatus, mezőgazdasági író,
Kr. u. I. sz. Műve: De re rustica;
- j) A csekéllyel is törődj;
- k) elfullad;
- l) csiger: silány, savanyú bor, lőre;
- m) nyöszörög, szepeg;
- n) göbölös: hízó marhák pászora;
- o) rekeszt, zár.

